

УДК 93 : 624(038) = 161.2

**СЛОВНИКИ БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ:
СПРОБА ІСТОРИЧНОГО НАРИСУ**

*О. Горда, ст. викладач, О. Дерпак, к. філол. н.
Львівський національний аграрний університет*

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля
М. Рильський

Ключові слова: лексикографія, словники будівельних термінів, термін, термінологія, термінографія.

Зроблено аналіз термінологічних словників будівельного спрямування.

Постановка проблеми. Українська наукова мова своїми витокami сягає у сиву давнину. Упродовж віків формувалася і будівельна термінологія. Багатство цього пласту лексики найкраще відображають лексикографічні праці, в яких кодифіковано та систематизовано терміни будівельної галузі. Ці праці й беремо за об'єкт дослідження у нашій науковій розвідці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію української лексикографії та термінографії на різних етапах її розвитку репрезентують дослідження Б. Грінченка [2], А. Москаленка [12], П. Горецького [1], В. Дубічинського [5], колективна монографія Т. Панько, І. Кочан і Г. Мацюк [13] тощо та видання енциклопедичного [15] й бібліографічного характеру [8].

Про окремі лексикографічні праці будівельного спрямування дізнаємося з наукових розвідок М. Друкованого [4], Л. Думанської [6] та ін. Проте досі немає окремого дослідження історії лексикографічного опису українських термінів будівництва. У цьому й полягає новизна статті. Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю систематизації наукових даних про лексикографічні праці такого характеру. Фахівцям будівництва, дослідникам мови, укладачам словників і перекладачам це насамперед полегшить роботу, спрямовану на пошук нормативного відповідника того чи іншого терміна в процесі перекладу монографій, статей, інструкцій, тлумачень наукових слів тощо, студентам допоможе опанувати тему “Лексикографія. Основні типи словників”, передбачену

робочою програмою з навчальної дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням”.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – висвітлити передумови створення лексикографічних праць будівельного спрямування, описати та класифікувати спеціалізовані словники, в яких кодифіковано терміни з галузі будівництва.

Виклад основного матеріалу. Першу спробу зібрати й упорядкувати українську наукову термінологію було зроблено у 60-х рр. XIX ст., коли в Україні поширилася загальноомовна тенденція до пошуків народної основи термінів як назв наукових понять [20, с. 15]. Її започаткував М. Левченко. У праці “Заметка о русинской терминологии” він зазначав: “Тепер наука стає загальним надбанням, тому і терміни наукові повинні бути загальнозрозумілі” [11, с. 185]. Учений радив творити терміни “в дусі народної мови”, щоб згодом народ міг їх сприйняти. Цю тенденцію підтримали П. Єфименко (рецензент праці М. Левченка, ініціатор створення російсько-українського словника), І. Верхратський (фундатор української наукової термінології) [3, с. 167] та В. Василенко (збирач української народної термінології різних ремесел і промислів, автор праці “Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии” [12, с. 105]. Згодом її продовжило розвивати Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), яке заклало концептуальні засади національного термінотворення та терміновживання [13, с. 110]. Найвидатнішою ж подією в історії “українського термінологічного життя”, на думку Г. Холодного, стало створення Інституту української наукової мови (ІУНМ) [19, с. 19]. З 1921 до 1932 рр. термінологічні комісії цієї наукової установи підготували щонайменше 34 словники та чимало словникових проектів із різних галузей науки, техніки, виробництва [13, с. 113]. Крім того, “ІУНМ був головною нормативною установою, з якою погоджувано більшість термінологічних словників, підготованих іншими науковими установами та окремими авторами” [9].

Спочатку в ІУНМ у межах природничого відділу діяла будівельна секція. З 1929 р., після реорганізації Інституту (поділу на чотири цикли), у ньому запрацювало дві секції будівельного спрямування: сільськогосподарського будівництва (входила до сільськогосподарського циклу) та будівельна (діяла в межах індустріального циклу) [13, с. 113–114].

Саме на цей період (1930) припадає і видання “Словника будівельної термінології (проект)” С. Булди. Праця вийшла як XVIII том “Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури”, які видавав ІУНМ [10]. Словник, як й інші схожі лексикографічні видання Інституту, мав статус проекту. Це означало, що він був розрахований на “широке

обговорення громадськості” [13, с. 138]. Словник С. Булди став першою фундаментальною лексикографічною працею будівельного спрямування, оскільки, на думку самого упорядника, до цього “не було жодного ґрунтового твору з будівництва” [14, с. 5]. Це перекладний російсько-український словник з українсько-російським покажчиком, в його основі – народна термінологія. Праця містить терміни різних галузей будівництва: цивільного та сільського будівництва, опалення та кондиціонування, металевих, кам’яних, залізобетонних та дерев’яних конструкцій (крім мостів), основ та фундаментів, будівельної механіки, дрібних будівельних фахів: “1) асфальтарство; 2) бетонярство; 3) малярство; 4) пічництво; 5) склярство; 6) столярство; 7) теслярство; 8) тинькарство; 9) укривельництво”, а також значну кількість архітектурних термінів, деякі терміни з фізики, геодезії, геології, гідротехніки та номенклатуру основних будівельних матеріалів і їх властивостей [6, с. 134].

Джерелом словника стали записи інженерно-технічного персоналу, матеріал, зібраний працівниками будівельної та інших секцій ІУНМ, українсько-російський словник Б. Грінченка та російсько-українські словники Комісії Живої Мови ВУАН.

На початку 30-х рр. ХХ ст., “після остаточного утвердження Сталіна на верхівці владної піраміди” [17, с. 5], кардинально змінилася політична ситуація в Україні, “призвівши до катастрофи і у справі термінології” [9]. Лексикографічна діяльність українських науковців “пішла на скорочення” [13, с. 139].

Остаточню працю з української термінографії було припинено у 1933 році з появою статті Андрія Хвилі “Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті”. Спеціально створена комісія протягом 1933 – 1935 рр. переглянула термінологію найкраще опрацьованих галузей та підготувала п’ять бюлетенів (списків репресованих термінів). У такий спосіб було вилучено майже половину рекомендованих українських термінів і “запропоновано” або російські, або міжнародні (у російській транскрипції) відповідники. Наслідком такої діяльності стала поява 1936 року одного словника, “очищеного від шкідницької термінології”, і термінологічна робота в Україні припинилася на багато років. Більшість словників було знищено або надійно заховано [9].

Термінологічна лексикографія наступних десятиліть (кінця 40–50-х рр.) ХХ століття успадкувала “і багаті національні традиції термінографії Наукового товариства імені Шевченка, Інституту української наукової мови, і наслідки тотального винищення у 30-х роках” [8, с. 9]. Термінологічні словники цього періоду були поодинокими виданнями, а галузеві лексикографічні праці з будівництва, за нашими спостереженнями,

в цей час узагалі не виходили. Аналогічна ситуація склалася і наступними десятиріччями (60–70-ті роки), оскільки “техніку було цілком усунено зі сфери видань тлумачно-енциклопедичного типу” [8, с. 10], та у 80-х роках, коли в Україні “в окремі роки не було видано жодного словника спеціальної лексики” [8, с. 11–12].

Небувале піднесення в галузевій термінографії науковці спостерігають із початку 90-х років. Цьому сприяли кардинальні суспільно-політичні зміни: впровадження Закону “Про мови в Україні”, створення та діяльність Товариства української мови “Просвіта”, становлення України як самостійної держави [8, с. 12; 15, с. 302]. Загалом упродовж 1990–2001 рр. вийшло у світ понад 550 термінологічних фахових словників із найрізноманітніших галузей знань [8, с. 12–13]. Не припинився термінографічний процес і у ХХІ ст. Нині загальна кількість лексикографічних праць, виданих за два останні десятиріччя, становить понад 600 термінологічних словників [3, с. 170].

У добу незалежності України відновилося та продовжує розвиватися й будівельне словникарство. За цей період з’явилося чимало галузевих (будівництво) та вузькогалузевих (шляхове будівництво; енергобудівництво; метрологія, контроль якості та випробування в будівництві; економіка будівництва тощо) лексикографічних праць. Насамперед це видання перекладного характеру, а також тлумачні словники-довідники (інформацію про лексикографічні праці будівельного спрямування, видані в 1948–2002 рр., подано в бібліографічному виданні М. Комової [8]).

Оскільки наше повідомлення є спробою наукового нарису та обмежене за обсягом (стаття), детально розглядатимемо лише найповніші та найновіші видання. Одним із таких є “Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури” (укладачі: С. С. Жуковський, Р. І. Кінаш, Л. М. Полюга, В. Базилевич).

Словник уміщує понад 60 тис. термінів. Адресоване видання широкому колу фахівців і студентів.

Джерельною базою лексикографічної праці є минулі та сучасні спеціальні видання, посібники, енциклопедичні, політехнічні, фахові перекладні, тлумачні словники, державні стандарти, довідники, періодична література [7, с. 5].

У реєстрі словника подано одно-, дво- та багатослівні терміни й загальноновживані слова, наявні у фаховій літературі. В українській частині видання автори запропонували відповідники, що ґрунтуються на національній мовній основі [7, с. 6].

Матеріал розміщено в абетковому порядку. Словникова стаття складається з російської назви та українського відповідника в першому томі

словника та з української назви й російського відповідника – у другому.

Автори видання врахували й певні граматичні особливості, зокрема при іменниках та біля субстантивованих прикметників українських відповідників подано закінчення родового відмінка (якщо таких закінчень є два, то в дужках запропоновано пояснення), над кожним словом у реєстрі проставлено знак наголосу, при невідмінюваних словах подано ремарку (невідм.), розшифровано аббревіатури тощо.

У 2006 р. вперше видано “Український тлумачний словник будівельних термінів” (УТСБТ) (за редакцією О. М. Лівінського). Видання містить терміни і лексику будівельної тематики. Слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку та подано їх тлумачення [18].

Видання охоплює основні будівельні терміни за такими напрямками: архітектура; автоматизація будівництва; технологія і організація будівельного виробництва; економіка; будівельні матеріали і вироби; будівельні машини й устаткування; механізація будівництва; будівельні конструкції та споруди; гідротехнічне будівництво; основи та фундаменти; будівельні машини, механізми і процеси будіндустрії та виробництва будматеріалів; будівельна механіка; будівельна фізика; спеціальні види будівництва; технологічні процеси і спеціальні види робіт; проектування; управління проектами, ремонт і реконструкція будівель і споруд; реставрація і консервація пам’яток архітектури та матеріальної культури, а також деякі юридично-правові поняття, що можуть стати у пригоді будівельникам. Крім того, подано терміни зі стандартизації, метрології та виміральної техніки. Словник уміщує до 10 тис. слів [4].

Одним із найновіших видань довідкового типу в будівельній галузі є “Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури” (укладачі: Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш), створений колективом науковців Львівського національного аграрного університету. Праця містить тлумачення майже 2 тис. термінів, якими фахівці зазначених галузей послуговуються у практичній діяльності. Словник рекомендовано для студентів архітектурно-будівельних факультетів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, магістрів, аспірантів, наукових співробітників, інженерів і проєктантів.

Матеріал розміщено в алфавітному порядку. Словникова стаття складається з реєстрового слова та тлумачення його семантики.

Висновки

1. Засади створення українських термінологічних словників було вироблено ще у другій половині XIX ст., однак будівельне словникарство почало динамічно розвиватися лише в добу незалежності України. Цьому сприяла низка чинників, зокрема суспільно-політичні зміни в країні та

спричинена стрімким розвитком будівельної індустрії в нашій державі поява нової термінології, яку необхідно було кодифікувати й систематизувати.

2. Сучасна лексикографічна спадщина дає змогу розглядати два основні типи фахових словників (перекладні та тлумачні) й один проміжний (тлумачно-перекладні), які репрезентують галузь будівництва, і класифікувати їх за такими критеріями: а) за характером матеріалу (галузеві та вузькогалузеві словники); б) за способом подання матеріалу (перекладні та тлумачні (довідкові), тлумачно-перекладні словники).

3. На жаль, досі не укладено багатомовних перекладних словників будівельних термінів, а наявні двомовні містять у своєму реєстрі як відповідники до українських термінів здебільшого лише російську термінологію або навпаки.

4. У статті розглянуто лише друковані лексикографічні праці будівельної тематики. Електронним словникам ми плануємо присвятити наше наступне дослідження.

Бібліографічний список

1. Горещкий П. Історія української лексикографії / П. Горещкий. – К. : Вид.-во АН УРСР, 1963. – 241 с.

2. Грінченко Б. Огляд української лексикографії / Б. Грінченко. – Львів : [б. в.], [1904?]. – 30 с.

3. Дорошенко С. З історії лексикографічного опису українських термінів нафтогазової промисловості / С. Дорошенко // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – № 620. Проблеми укр. термінології. – Львів, 2008. – С. 167–170.

4. Друкований М. Про “Український тлумачний словник будівельних термінів” [Електронний ресурс] / М. Друкований // Українознавство. – 2007. – № 1(22). – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua>

5. Дубічинський В. В. Українська лексикографія : історія, сучасність та комп’ютерні технології : навч. посіб. / В. В. Дубічинський – Х. : НТУ “ХПІ”, 2004. – 203 с.

6. Думанська Л. Особливості архітектурних термінів (на матеріалі “Словника будівельної термінології” С. Булди) / Л. Думанська // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – № 620. Проблеми укр. термінології. – Львів, 2008. – С. 133–135.

7. Жуковський С. Російсько-український словник термінів будівництва й архітектури / С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базидевич ; за ред. Р. Кінаша. – Львів : Ліґа-Прес, 2005. – 960 с.

8. Комова М. В. Українська термінографія (1948–2002) : бібліограф. покажчик / М. Комова. – Львів : Ліґа-Прес, 2003. – 112 с. – (СловоСвіт, Термінографічна серія; № 5).

9. Кочерга О. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова [Електронний ресурс] / О. Кочерга, В. Кулик // Вісник Академії наук України. – 1994. – № 2. – С. 55–61. – Режим доступу : <http://www.ua-pereklad.org/ua/theory/termslovn/>

10. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови) / В. Кубайчук. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.

11. Левченко М. Заметка о русинской терминологии / М. Левченко // Основа. – 1861. – Ч. 7. – С. 183–186.
12. Москаленко А. Нарис історії української лексикографії / А. Москаленко. – К. : Рад. шк. 1961. – 162 с.
13. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Словник будівельної термінології (проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Т. XVII. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, – 1930. – 255 с.
15. Тараненко О. О. Українська лексикографія 1917 – поч. ХХІ ст. // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во “Укр. енци. ім. М. П. Бажана”, 2004. – С. 300–304.
16. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш; за заг. ред. Р. А. Шмига. – Львів, 2010. – 222 с.
17. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду : документи і матеріали / [упоряд. Л. Масенко та ін.]. – К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська акад.”, 2005. – 399 с.
18. Український тлумачний словник будівельних термінів : (Книга знання) / [О. М. Лівінський, М. О. Лівінський, О. А. Васильковський та ін.]; за заг. кер. та наук. ред. О. М. Лівінського. – К. : Вид-во “МП Леся”, 2006. – 527 с.
19. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Г. Холодний // Вісник ІУНМ. – 1928. – Вип. 1. – С. 9–20.
20. Шаповал О. Загальномовні тенденції в історії становлення та розвитку української наукової термінології // Українська мова та література в школі. – 2003. – № 35 – С. 12 – 20.

Горда О., Дерпак А. Словари строительных терминов: попытка исторического очерка

Дан анализ терминологических словарей строительного направления.

Ключевые слова: лексикография, словари строительных терминов, термин, терминология, терминография.

Horda O., Derpak O. The dictionaries of building terms: an attempt historical review

The article made an analysis of terminological dictionaries building direction.

Key words: lexicography, dictionaries of building terms, term, terminology, terminography.